

DOI: 10.18523/2617-8907.2024.7.3-10

Замість передмови: “Ubi opus, ibi requies, ubi cura, ibi delectatio”*

Нинішнього року, як і роками до того, викладачі та аспіранти кафедри культурології НаУКМА і далі осмислюють колізії сьогодення або ж такі кейси минулого, що змогли б дати нові ключі до розуміння цих колізій та їхніх наслідків у найближчому майбутньому. Те саме можна сказати і про наших колег з інших установ – нових і постійних авторів часопису «Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури».

Прикметою останньої дюжини місяців став новий ривок еволюції штучного інтелекту та нейрогенеративних мереж. І саме гуманітарії як ніхто відчують свою відповідальність за подальший діалог з новим типом особистості, в яку ШІ рано чи пізно оформиться. А з-поміж гуманітаріїв саме культурологи мають найрізноманітніший інструментарій, найгнучкіший набір підходів до людизнавання, який і дає потрібний рівень складності та різноплановості. Саме тому в нашому часописі так багато рубрик, і їхні вектори відчутно відрізняються. Проте прискіпливий погляд легко побачить серед них спільні маршрути, спільне дослідницьке поле та відповідні шляхи вирішення.

Розпочинає сьомий том щорічника традиційна рубрика «**Антропологія культури**», представлена одразу чотирма матеріалами. Першим із них постає «*Картографування поворотів: від лінгвістичної моделі до “метафізики присутності”*» Ольги Брюховецької. Стаття є концептуальною аналітикою, в якій читач матиме можливість зрозуміти опис розвитку гуманітарного знання під кутом зору поняття проліферації – розростання напрямів досліджень без ознак остаточного вичерпання жодного з них.

Гостроту питання визначення особливостей гуманітарного знання у форматі пережитих «поворотів» авторка позначила тезою М. Керрігана про неминучу перспективу зникнення обґрунтованої візії розвитку гуманітарного знання крізь майже п'ять десятиліть «поворотів» та оцінкою М. Салінса безперспективності ігор 90-х років ХХ ст., в яких було вкрай легковажно баналізовано парадигмальну візію гуманітарного знання як різновиду політичної моди. Глибину ж запропонованому картографуванню культурного повороту у статті задано своєрідною схемою його подання – як антитетичного самовпорядкування за схемою «маятника». Саме цей образ маятника, за авторкою, дає змогу зрозуміти, як із досліджень сучасними авторами деталей лінгвістичної моделі репрезентації культури як знаку, коду, тексту, дискурсу та конструкції/деконструкції виникали повороти – симетричні антитези, в яких складалася модель культури без лінгвістичного ядра, які окреслили територію своєрідної «метафізики присутності», в якій чільне місце посіло бачення візуальної культури за межами розширеного оперування поняттям значення.

Стаття Орісі Грудки «*Видовище в умовах Вебу 2.0: сучасні соціальні мережі і концепція суспільства видовища Гі Дебора*» ставить низку питань культурної антропології цифрового суспільства. Авторку бентежить, скільки часу проводить у соціальних мережах середньостатистичний користувач і що саме його туди вабить. Як альтернативний інструмент аналізу проблеми взято теорію «суспільства видовища» Гі Дебора, програмну для руху ситуаціоналістів та викладену ще у шістдесятих роках ХХ ст. На думку дослідниці, теорія розкриває чимало підвалин, але несе ключову хибу в характеристиці явища: одним із яскравих проявів (та запорукою успіху) означеного типу суспільства для Гі Дебора є свідома масова пасивність, натомість користувачам сучасних соцмереж активності вистачає не лише на споживання, а й на створення контенту.

Як зазначає О. Грудка: «*Соціальні мережі більше, ніж реклама на білбордах чи навіть програма на телебаченні, є вираженням соціальних стосунків, оскільки в їхньому випадку більшою мірою йдеться про соціальні стосунки реальних людей у реальному часі, аніж про їхні сценізовані вираження*». Ця наша

* «Де праця, там і спочинок, де турбота, там і задоволення».

нова соціальність фрагментарна (і варто ще уточнити: мозаїчна та ризоматична), репрезентативна та перформативна. Водночас користувацька самопрезентація безпосередньо залежить від його/її сприйняття інших самопрезентацій у цій мережі. Показове також масове поширення прокрастинації та інформаційної адиктивності, що взаємозалежні та підживлюють одна одну. Також дослідниця звертає увагу на аспект «культури яскравості», яка планомірно стає «практикою, цінністю і відтак конвенцією, адже користувачі, які хочуть бути успішними в просторі соціальних мереж, приймають правила цього простору, адаптуючись до нього і віддзеркалюючи логіку, яку закладали в соціальні мережі розробники».

Продовжує рубрику дослідження «Колір Нейтрального за Р. Бартом (на прикладі “Саду земних насолод” І. Босха і “Полароїда” Д. Будіне)» Анфіси Дорошенко. У центрі уваги роботи – проблематика сприйняття кольору, за інструмент до якого взято фрагмент семінару Ролана Барта з курсу «*Le Neutre*». У статті розглянуто аспект монохромності техніки гризайль з властивою їй імітацією, копійністю, створенням обманки тощо. Саме в контексті «*grisaille*» згадано і проєкт школи Варбурга «Атлас Мнемозіни»: там демонструється, як гризайльний акт репрезентації дає ефекти відокремлення, роз'єднання та нейтралізації. Отже, порівнюючи гризайльний сірий монохром із поняттям Нейтрального, ми оперуємо аспектами блякості, знебарвлення, запилення, й водночас скромності, та навіть побожної інтимності.

Авторка прокладає місток до свого попереднього матеріалу в часописі, зазначаючи, що гризайль не просто пронизує всю пізню творчість Ролана Барта, а «є фундаментальною для його науки про нюанси – *діафорології*». Тож «роль фотографа за Бартом – це пошук “діафори” візуального».

У пліні дискурсу розглянуто низку аналітичних коментарів щодо конкретних фоторобіт з акцентом на специфічній техніці *Polaroid*. Привертає увагу специфічний аспект театральності муарних фотознімків. Попит на муар, камею чи монохром Р. Барт, за спостереженням дослідниці, тлумачив специфічною втомою людства від попиту на позицію, «*дистанціюючись від промов, маніфестів, підписів, декларацій, інструкцій, без яких тогочасне викладання (пересування академічним полем) видається підозрілим*». Аналогічну відсутність руху й шуму, мовчазну рівновагу і стан позачасової незайманості речей до народження та після зникнення начебто нам демонструє і триптих Ієроніма Босха «Сад земних насолод».

Фіналізує антропологічний дискурс робота Олександра Івашина «“Життя без планів”: культурологія дозвілля в контексті парадигматичної постаті мелвілівського Бартлбі». Автор статті послідовно передає ситуацію історично накопиченого блукання лабіринтами пошуку відповіді на питання про цінність «дозвілля», в якому були розшуки його глибокого сенсу. Сенсу, який би переводив окрему подію дозвілля у стиль життя, що ставав місцем «самопізнання», сталою територією компенсації «втраченого часу» або високих задоволень у мандрівках, мистецтві, інтелектуальному самовдосконаленні. Інакше кажучи, мовиться саме про своєрідний різновид дозвілля, так зване «серйозне дозвілля» та два його підвиди, тобто фактично тема статті – *культурологія дозвілля*. Мелвілівський писар Бартлбі – взірцевий приклад недіяльності / ліні / відмови від діяльності, яку значущим боком можна також зарахувати до дозвілля.

Крізь призму відкриття нових високих значень дозвілля автор критично розглядає «субстанційний історичний перспективізм» у концепціях подолання соціального відчуження, який несе відкриття нових високих проявів значень свободи людини і в повсякденному дозвіллі. Окреслення позитивної теоретичної відповіді на це питання містить аналіз ідеї «дозвілля без проєкту», дозвілля без підсумкових узагальнень, які постають з історії Бартлбі з однойменного оповідання Г. Мелвілла. На тлі ідей цієї оповіді, до якої недогматично приєднується автор, у статті створено своєрідний сократичний огляд підходів до цього питання Дж. Агамбена, Х. Арндт, В. Беняміна, Ш. Бодлера, Ф. Жюльєна, А. Макінтайра, П. Слотердайка, Б. Спінози та інших мислителів.

Новою, але очікуваною в сумних умовах українського сьогодення постала рубрика «**Культурографія російсько-української війни**». З одного боку, тема, безумовно, на часі, і нині українська гуманітаристика буквально наповнена текстами саме в цьому векторі. З іншого боку, писати про це не завжди просто, оскільки чимало того, що відбувається, зі звичних структурних побудов моментально випадає (що не раз зазначали західні аналітики, багатьох із яких нинішнє протистояння РФ та України досі ставить у глухий кут). Як коментар можемо навести хіба що тезу головної антагоністки гучного китайського бестселера «Проблема трьох тіл» пані професорки Є Веньцзе: «Доки навколо вирує безумство, раціональність безсила».

Розпочинає рубрику робота Артема Богущького на тему «*Формування та роль комеморативних практик в умовах російсько-української війни*». Автор цікавиться суспільними комеморативними практиками та їхніми проявами в останні роки. Він робить свідоме розрізнення між пам'яттю комунікативною та культурною, наводить академічні аргументи на користь такого розподілу. Коментує й інші

різновиди комеморативних проявів (пам’ять колективна, національна, соціальна, культурна, історична тощо). Повномасштабна фаза російсько-української війни проявляє схожі комеморативні моделі в обох випадках, але з діаметрально протилежним вектором: *«боротьба України за незалежність, а в Росії – прагнення відновити імперію»*.

У матеріалі також ідеться про важливий нюанс часу – образ «жертви». Якщо в РФ жертва і триумфатор збігаються в єдиній матриці, то для України, на думку автора, жертвовність борців за свободу відрізняється від власне жертв бомбардувань чи репресій на окупованих територіях. Слушне зауваження, адже нині в масових дискусіях регулярно проступає образ «України-жертви» (тези про «триста років одвічного поневолення» та інші постколоніальні наративи), що є вельми деструктивним, зокрема для формування героїчної та волелюбної ідентичності, яку в нас регулярно демонстрували чимало історичних постатей, а нині демонструють представники Об’єднаних Сил Захисту.

Важливим висновком дослідження є усвідомлення, що процес зміни меморативного шару досі, на жаль, переважно пов’язаний лише зі знесенням чи перейменуванням радянської спадщини і конфліктами поляризованого соціуму в соцмережах, але не зсувом у масовій свідомості, що може проявитися лише за свідомої системної стратегії розбудови цивілізаційної ідентичності України.

У статті *«Український культурний фронт: дискурс “культури скасування”»* Тетяни Гуменюк читач ознайомиться з візією розвитку дискурсу «культури скасування», актуальність якого стрімко зростає в умовах нової фази російської війни проти України. Авторка відразу звертає увагу на те, що за цих екстремальних обставин ідея наповнення дискурсу «культури скасування», головним носієм якої постає ініціатива відтворення антиімперського змісту в українській культурній спадщині, стикається з питанням необхідності його розвитку в межах поєднання громадянської позиції норм відкритого публічного обговорення. Огляд історичних прикладів дієвості «практик скасування», зокрема в притягненні до публічної відповідальності власників медіа – корпорацій та медіаплатформ за викривлене подання інформації, забезпечення публічного неупередженого обговорення включення в соціальний простір життя маргінальних груп, розширення дискурсу трансформаційного правосуддя до практик спокути та його системних змін, відіграють роль демонстрації можливості зняття з «практик скасування» тавра і підозри в його неусувній упередженості. Аналіз позитивної історії «практик скасування» став за вихідну точку розширення вузького і рольового змісту поняття українського культурного фронту (Г. Григоренко, В. Тилішак) до програми розвитку системи сучасних дієвих практик підтримки й розвитку культурної ідентифікації української культурної спадщини завдяки створенню багаторівневої системи відповідних практик: навчальних програм, кінофестивалів, виставок, бієнале, музичних та театральних гастролей, міжнародних книжкових ярмарків, де й має відбуватися заглиблення в українську культурну спадщину з одночасним усвідомленням творчості діячів культури з українським корінням, діячів різних культур, які знаходили у ній світ творчих образів і натхнення.

Завершує рубрику матеріал *«Український спадщинний дискурс поразки російської ідентичності»* Сергія Руденка. Автор-музеєзнавець бере за основу роботи розуміння музеології передусім як засобу репрезентативної об’єктивації культури і водночас – моделювання соціокультурних процесів (зокрема завдяки уречевленню патернів суспільної свідомості). А сам спадщинний підхід знаходить своє вираження в контекстуалізації, реконтекстуалізації та деконтекстуалізації історико-культурних пам’яток. Автор наголошує на глобальному метарівні самоідентичності, що надійніше проявляється в мистецьких творах, аніж у квазінаукових дискурсах. Стаття ставить ключові акценти щодо української «тожсамості», відсилаючи до ментальних патернів попередніх часів («Русь», «козацький міф», український варіант «сарматизму», «бароковість» та ін.), звертаючись подеколи до специфічних рис нашого агресивного сусіда як культурного (чи то антикультурного) антипода: мімікрійність, удаваність, ресентимент, антизахідність та квазірелігійність.

Як би сам автор не ставився до «проектності» України, головне, що він порушує це питання. Адже, щиро кажучи, позапроектна самоідентичність у цифрову добу приречена на консервативний етнографізм або аморфну хаотичність, знайому нам з «дев’яностих». Згаданий автором Іран сьогодні аж ніяк не є спадкоємцем «варварської Персії», адже, як наполягає сам С. Руденко, *«прояви цивілізаційної ексклюзивності свідчать про варварський стан. <...> Натомість культури, що є носіями цивілізації, виявляють інклюзивність, всотуючи цивілізацію в усій її повноті та різноманітті. Отже, відмінність між цивілізацією та варварством багато в чому визначається підходом до вибору спадщини та аксіологічним підтриманням її актуалізації»*. Саме ахеменідська Персія була першою класичною імперією з виразною інклюзивністю. Сасанідська Персія була більш радикальна щодо ідентичності, але і там був феномен Гондішапуру, який подеколи називають «перською Олександрією» – оазою науки, культури

та просвітництва, тривалий час відкритою для всіх мов, етносів, конфесій та переконань. Саме такий вектор України має нести наша новітня сходинка цивілізаційної ідентичності, що саме зараз формується в буремних умовах пандемії, війни та соціоекономічної кризи.

Традиційна для нашого видання рубрика «**Історична культурологія**» вкотре торкається способу життя і повсякденності за певної доби в певних регіонах. Іноді ці розвідки спираються на конкретні постаті за певних подій, відмічених календарністю, і тоді максимально наближаються до вимірів традиційної «всесвітньої історії» як дисципліни. Утім, завдання та інструментарій культурологічного характеру відчутно різняться. Докладніше це коментували свого часу Андрій Фліер та Пітер Берк (з його *Cultural history*). А як це проявлено по суті, читач може пересвідчитися з двох матеріалів, власне, цієї рубрики та двох – наступної, відокремленої через додаткову тематичну специфіку (див. нижче).

Отже, Дар'я Морозова є авторкою першого з них («*Весільні пісні єпископів: шлюб Юліана Екланумського і контакти між Італією та Сирією в добу запровадження celibату*»). Дослідниця нерідко звертається до проблематики пізноантичного християнства та його неоднозначності в багатьох виявах. Однією з дихотомій є низка настанов церковним діячам щодо celibату (друга половина IV ст.) і водночас явні свідчення незгоди з подібними настановами з боку певних кліриків того часу, як-от у випадку з демонстративним одруженням екланумського єпископа Юліана, сина Мемора.

Взагалі, ця ситуація для західного римського регіону знакова, адже імперія константинопольської підзвітності завжди ставилася до священників як до пересічних професіоналів, що, звісно ж, мали право на шлюб і родину, як і всі добропорядні християни. А в православній традиції Русі неодружений чи бездітний панотець у принципі не мав перспектив отримати високий сан. Християнізовані «варвари» Заходу ще певний час також не сприймали celibат як законну заборону: священницькі сім'ї Ірландії VIII–IX ст. чи родини церковників Скандинавії IX–XI ст. це підтверджують. Проте за католицизму класичного середньовіччя це вже був канон із довгою історією.

Для авторки суттєво, що завдяки текстам, пов'язаним із весіллям Юліана, ми стаємо свідками формування соціальної мережі, яка об'єднувала найбільш креативне духовенство латинського Заходу межі IV–V ст. Матеріал атмосферно занурює читача в добу Августина, Пелагія та Іоана Золотуста, якісно коментує далеку від однозначності релігійну ідеологію західного римського християнства за сутінок античності. «*Розгляд епізоду Юліанового весілля в ширшому культурному, історичному та богословському контексті показує, що його вибір одруження був, серед іншого, екуменічним жестом, який виражав прагнення, всупереч новим популярним тенденціям, триматися ранньохристиянських традицій, спільних для Заходу і Сходу*».

Вже вкотре в журналі фігурує матеріал з доби княжої Русі професорки Надії Нікітенко – цього разу її стаття «*Графіті “групи Олісави” та автограф короля Норвегії Хакона Ейрікссона в Софії Київській: осмислення історії*». Ще раз наведено переконливі тези на користь інакшого порівняно з традиційним літописом трактування буремних подій 1015–1019 рр. у давньому Києві.

Справді, сумніви в щирості «Літопису руського» ще сто років тому грамотно висловив академік Шахматов. Утім, його методом перехресного читання сучасні історики-славісти користуються надто рідко і раз по раз переказують сумнівні тенденційні ідеологічні наративи. Придворна хроніка датусе Собор Святої Софії тридцятими роками XI ст., прибуття до Києва князя Ярослава Володимировича, прозваного в літописі Мудрим, означено як визволення, а вбивство ним брата Святополка показано як «праведну помсту» за мученицьку смерть їхніх молодших братів Бориса та Гліба. Все це професорка Нікітенко критикує вже давно.

Собор, за її реконструкцією, зводили в проміжку 1011–1018 рр., і князь Володимир застав його перші стіни. Святополк, за реконструйованою генеалогією, мав високе походження і визнання Константинополя, постаючи спадкоємцем Великого князя. Натомість правителем Києва за заповітом вмираючого Володимира стає Борис, якого і вбивають норманські найманці Ярослава. Саме Святополк їде мститися за молодшого брата і княжить по тому в Києві цілий рік не як узурпатор, а як законний правитель і улюбленець киян. Мати його Олісава, за версією Надії Нікітенко, – болгарська царівна, і саме вона лишила на хорах собору молитовне графіті, датоване 1019 роком, що уточнює хронологію пам'ятки. Якуна, що зробив там власний допис того ж року, авторка ототожнює зі славетним норвезьким ярлом Хаконом Ейрікссоном (Hákon Eiríksson; 995/998–1029/1030). Ідея ця не нова, у 1925 р. її висловив шведський джерелознавець Ерік Брате. Та до неї є низка запитань. Зокрема, бентежить сам факт, що на момент протистояння Святополка та Ярослава ярл Хакоп був утікачем на островах Британії, і неясно, чи міг би приїхати до Києва. Утім, версію оприлюднено, і нехай інші дослідники підтвердять або спростують її.

Рубрика «**Культурна теменологія**» є фактично тут підсекцією «Історичної культурології», будучи репрезентована двома наступними матеріалами. Вона відсилає нас до терміна, запропонованого антропологом Анрі Корбенем, і присвячена питанням сакральних споруд та храмовості як феномену в історії світової культури.

Нарис «*Храмова свідомість та іконічне мислення у вимірі давньоруської культури*» Руслани Демчук органічно продовжує роздуми Надії Нікітенко щодо Софії Київської. У ньому зроблено важливе спостереження про специфіку сакральності образу храму в православній свідомості загалом і ролі храму Софії в княжому Києві як втіленні Небесного Єрусалиму зокрема. Останню тезу підкріплено низкою цитат історичних діячів – Іакова Мніха, митрополита Іларіона, Іоанна Богослова.

Авторка наполегливо прокладає шлях новому категоріальному апарату, обґрунтовуючи такі поняття, як *ієропластія*, *перихорезис*, «*образ-парадигма*» / «*образ-ілюстрація*» та, власне, *ієротопія*. Утім, долучає і спостереження минулих років, на кшталт «концентричної» та «ексцентричної» семіотики міста за Ю. Лотманом. Акцент зроблено на особливій комунікації храму та міста як просторових культурних осередків («*Храм був не лише зосередженням, а й експлікацією міста; він настільки ж потребував міста, наскільки місто потребувало храму. Своєю чергою, місто розглядається як модель Всесвіту, що позначається на його структурі*»). На думку професорки Демчук, в усвідомленні носіїв православної релігійно-культурної традиції храмові належить ключова позиція «мезокосму» в комунікації «мікрокосм» (людина) – «макрокосм» (Універсум). Отже, «*храм/місто/світ (ширше вітвар/храм/столиця/держава/всесвіт) структурує простір ідентичності від центру до периферії, адже поширення “святості” від сакрального ядра освячує певну територію на рівні невлдимих сенсів і значень, ментальних структур, емоційного навантаження; акумулює духовні інтереси та пріоритети*». За висновками Р. Демчук, саме набуті естетичні уявлення формують релігійно-мистецький канон, що є матеріалізованим втіленням релігійної свідомості, а по суті – кодом певної культурної традиції.

Матеріал Дениса Короля «*Правомірність статусу “першого у світі храму”*»: *Гьобеклі-Тепе в наукових дискусіях останніх двох десятиліть*» торкається старожитностей світанку так званої «неолітичної революції». Мова йде про пам’ятку турецького Закавказзя *Göbeklitepe* (прибл. 9500–8000 до н. е.), яку впродовж останніх двох десятиліть неодноразово означають як «перший у світі храм», причому не лише в клікбейтних заголовках інтернет-сторінок чи популярних видань, але і в наукових публікаціях тощо. До того ж гучні висновки авторів розкопок (К. Шмідт і команда Німецького археологічного інституту) нерідко беруться надмірно, а самі вони мали на увазі децю інші речі. З іншого боку, за два десятиліття їхні власні тези зазнали критики – іноді справедливої, а подеколи так само спекулятивної (з позицій короткозорого критицизму). Саме розв’язанням конфлікту цих інтерпретацій автор і опікується в запропонованому ілюстрованому матеріалі.

Одна з типових граней такого конфлікту інтерпретацій – намагання пересвідчитися, чи справді вважали пережиткові мисливці-збирачі втіленням благоговійної ієрофанії будь-яку стаціонарну споруду на шляху своїх кочів’їв (і тоді сама модель будинку мала б сприйматися в нашому розумінні поняття «храм»), чи ж перехід від шатрів і шалашів до хаток-мазанок був органічним, але низка нестандартних («особливих») споруд мала побутові потреби, а отже, їх можна розглядати як аналог храму чи святилища? Автор аналізує примітні тези останніх років, на кшталт рецепції тривалого оновлення цих перших у світі сталих жител як специфічної архітектурної форми *мімезис*, себто ритуалу «вибачення» за антропогенний чинник тераформування та інших змін природи.

Для дослідника є аргументованою теза про *тісні інформаційні зв’язки* людських колективів так званого докерамічного неоліту, що й уможливило численні трансформації культури та способу життя, які фіксує археологія по великому регіону Родючого Півмісяця і які відбувалися явно майже миттєво. Автори розкопок Гьобеклі-Тепе певні, що мова має йти про регулярні асамблеї – зустрічі паломників (родичів по тотемній фратрії?) з віддалених районів всередині прикрашених смислами огорож пам’ятки. Висловлено чимало антитез та контраргументів. Але за всієї своєї переконливості вони досі не здатні повністю замінити перші висновки двадцятилітньої давності. Дискусія триває.

Завершує часопис рубрика «**Семіотика культурних наративів**», представлена чотирма матеріалами.

У статті Марії Данченко «*Культурна специфіка європейського роману периферії: Софі фон Ля Рош і П’єтро К’ярі*» ранній німецький психологічний роман Софі фон Ля Рош «Історія панночки фон Штернгейм» (*Geschichte des Fräuleins von Sternheim*, 1771) та ранній італійський роман П’єтро К’ярі «Італійська філософка» (*La Filosofessa Italiana*, 1753) введено в коло аналізу особливостей сентиментальних романів, який передовсім послуговується вивченням зразків сентименталізму англійських

та французьких романів О. Голдсмита, С. Річардсона, Л. Стерна, Ф.-П. Маріво, А. Ф. Прево. Авторка запропонувала розглядати сюжет роману Софі фон Ля Рош – психологічного опору жінки із «зростаючим розумом» світському товариству – як вихідний у генеалогічному ланцюзі розвитку схожих сюжетів у німецьких творах жанру *Bildungsroman* – Г. Е. Лессінга, Й. В. Гете, Ф. Шиллера, а через переклад французькою у 1774 р. – схоже положення до сюжету роману «Небезпечні зв'язки» Ш. де Лакло.

Роман Софі фон Ля Рош створює в німецькій літературі перший зразок емансипованої та освіченої жінки, попри те що героїня сповідує традиційні для буржуазії цінності: родинне щастя, благодійність, удосконалення садибного господарства та оптимізацію домашнього господарства. Авторка вихваляє жіночу інтелектуальність та інтровертну позицію, і тут ми бачимо ще одне посилення на «Історію сера Чарльза Грандісона», де героїня Гарріет Байрон перемагає в інтелектуальній суперечці свого нещасного розпусника-спокусника. І все ж «Історія панночки фон Штернгейм» є найбільш примітною тим, що показує низку сюжетів, які пізніше буде використано в низці літературних бестселерів XVIII ст.

Читача має зацікавити і те, як у статті завдяки порівняльному аналізу сюжетів романів П'єтро К'ярї та Софі фон Ля Рош виділено спільні тематичні і стилістичні риси, які не роблять з твору П. К'ярї найбільш ранньої версії *Bildungsroman*, але дають змогу глибше зрозуміти різницю культурної осі конфліктів у жінці, яка живе проблемами вищих рівнів інтелектуального розвитку всупереч ролям світської дами в Німеччині та Італії.

У статті Олени Колесник «*Мотив протистояння батька і сина в літературах Заходу і Сходу*» читач має можливість ознайомитися з оригінальною спробою побудувати історико-культурну модель сюжетики стосунків батька і сина через критичне зближення відповідних аналітик Джеймса Фрейзера та Роберта Грейвса. Авторська розвідка репрезентації вказаної теми пропонує панорамний екскурс універсального міфологічного комплексу різних культур (за працею Дж. Фрейзера «Золота гілка»), що ілюструє прояви здатності і сили «правителя» утримувати владу в космічному і соціальному світі. Як модельний приклад розглянуто відбиток цього ж руху з традиційних міфів у давній авторській літературі: від відображення зміни поколінь богів у «Теогонії» Гесіода до фатального присуду спроби батька усунути сина від влади у «Царі Едіпі» Софокла та прикладів експлуатації в літературних пробах теми прихованого родинного протистояння в сюжетах передачі влади спадкоємцям із батьківськими «хитрощами».

Аналіз дослідницею праці Р. Грейвса «Біла богиня: історична граматика поетичного міфу» виявляє достатню кількість умов уникнення двобою з батьком, синів, яких було кинуте у води чи ліси, де вони не гинуть, а стають геніями священної історії світу (Мойсей) або жорстокими персонажами міфів державотворення (Ромул і Рем) та несуть суспільству істину про право найсильнішого навіки посісти місце у світі.

Значну увагу авторка приділяє розвитку в героїчному епосі картин зіткнення батька і сина крізь тему «подвійної вірності», яка не залишає вибору батькові («Тарас Бульба» М. Гоголя) або стає складною послідовністю «дзеркальних епізодів» двобоїв батька і сина та братів («Король Лір» В. Шекспіра), які й несуть остаточний моральний присуд кожній зі сторін конфлікту. Саме цей останній варіант вичерпного опису всіх можливих варіантів «двобоїв» у шекспірівській драмі стає для дослідниці зразком кінця виведення морального присуду з комбінаційно вичерпної мережі протистояння, із врахуванням можливості коригування цього встановленою множиною їхніх типових прикінцевих (фінальних) поворотів.

Завдяки статті Михайла Собуцького «*Розширення прав і повноважень лідерок у чарівному світі фантастичних істот*» читач потрапить у своєрідну інтелектуальну лабораторію, де параметризується дослідження мережі пов'язаних фільмів, серіалів та романів у жанрі фентезі, які разом складають репрезентативну вибірку для відповіді на питання і не є черговою спробою знайти у множині сюжетів фільмів, серіалів і романів тенденцію розвитку гендерних ролей, яку в підсумку узагальнює тема розширення прав і повноважень лідерок фантастичних світів. Читач має звернути увагу на те, що вибірка фільмів і серіалів стає репрезентативною одиницею явища розширення прав і повноважень лідерок серед фантастичних істот, коли саме така вибірка надає можливість отримати верифіковане ствердження про закріплення у фентезі (фільмах і серіалах) гендерних зразків оволодіння новим потенціалом сил, у яких сконцентровано можливість розширення прав і повноважень лідерок.

Так, з авторської кваліфікації статті Е. Турелло «Сучасне фентезі: прогресивна роль активної жінки» (2021) як репрезентативного зразка відсутності в ній теми жіночого лідерства та надмірного оперування аналогіями між фільмами і серіалами в жанрі фентезі і романом «Володар перснів» Дж. Р. Р. Толкіна та серією романів «Гаррі Поттер» Дж. Роулінг постає загроза неправомірного включення теми жіночого лідерства до другої і третьої хвиль фемінізму, де її фактично немає. Тому варто

звернути увагу на використання М. Собуцьким статті Е. Турелло як умовної нульової точки репрезентації теми жіночого лідерства, яка надає можливість розглядати представленість теми гендерного лідерства комплексів серіалів та фільмів у жанрі фентезі в незвичній зворотній хронології: після 2021 року та від 2017-го до 2021 року.

Дослідник долучає також романи португальських письменниць («Теодора і таємний напій» Луїзи Фортес да Кунья та «Господина ночі і туманів» Інес Ботельо), оскільки ці твори містять сюжети спонтанної креативності фантастичних істот толкінівського та поттерівського штибу, з метою створення нових фентезі-ансамблів з ідентифікації теми розширення прав і повноважень лідерок у чарівному світі. Водночас романи «Володар перснів» та «Гаррі Поттер» залишаються складовими частинами ідентифікаційного ансамблю теми «зростання прав і повноважень» лідерок у фентезі-серіалах 2017–2021 рр. та від 2022 р., бо увійшли через читання до виявленої в опитаних фокус-групах бакалаврів і магістрів Національного університету «Києво-Могилянська академія» ймовірності ідентифікації присутності теми прав і повноважень лідерок у фентезі-серіалах 2017–2022 рр. через романи Дж. Р. Р. Толкіна та Дж. Роулінг. Тільки після опанування читачем проведеної автором параметризації ідентифікаційного комплексу фіксації та розкриття теми «розширення прав і повноважень» лідерок чарівних істот можна буде оцінити результат інтелектуального авторського експерименту.

У статті Надії Тимчук «*Перцепція образотворчого мистецтва: від традиційних підходів XIX століття до сучасності*» читачу доведеться відмовитися від сприйняття подання відповідей на питання відмінностей у сприйнятті образотворчого мистецтва в історично великих інтервалах як змін в «ідеї мистецтва» як послідовного захоплення розвитком майстерності митців у зображенні нових реалій історичного та повсякденного життя людей. Як показує авторка, експлуатація такої лінії розвитку «ідеї мистецтва», з одного боку, надовго зберігається в поясненнях змін визначення образотворчого мистецтва в межах формального, структурно-семіотичного, іконографічного та іконологічного методів аналізу історичних зразків художньої майстерності митців. Але така лінія подання репрезентативного розвитку суспільства і культури виключно крізь розвиток репрезентативності образотворчого мистецтва має критичні недоліки: не враховує можливості одночасного існування певних наближень до визначення мистецтва в умовах його включення у відповідне життя мистецьких і релігійних інституцій, активного життя митців певною культурною спадщиною та сучасного активного залучення митців до практик галерей, аукціонів, академічних досліджень, практик колекціонування.

Дослідниця звертає увагу на те, що в межах історії образотворчого мистецтва особливого значення набула динамічна асиметрична диспозиція підходів до розуміння сутності образотворчого мистецтва кінця XIX ст. Асиметрія цих підходів складалася з поступового звільнення від розуміння розвитку образотворчого мистецтва в його іконографічній локалізації, де воно сприяло здатності людини долучатися до розуміння священних релігійних текстів, осягнення оком його понять. Цей процес було підсилено іконологічним усвідомленням дехристиянізації тематичного світу художніх зображень образотворчого мистецтва. На тлі цього толерантного присуду іконології дуже помітною стає концепція структурування в образотворчому мистецтві неусувної автономії Г. Вельфліна. Критичний аналіз збереження формального структурування зорового сприйняття образотворчим мистецтвом різних епох стає вихідним моментом розвитку авторської концепції включеного існування митця і його творів у культурі як складної системи «симптом-місць» засвідчення перебування митця в культурі.

Отже, на сторінках сьомого тому нашого академічного щорічника можна віддатися літературним тропам чи поринути в образотворче розмаїття знаків та символів, можна пірнути в повсякдення давніх діячів або ж спробувати відчутти їхню потребу в містичному і трансцендентному та як це проявилось в архітектурних кодах, можна оцінити виклики цифрової реальності або сформулювати власне бачення колапсу індустріально-мілітарної кризи проекту «Модерн», яку важно не помітити тут і зараз буквально за вікном.

Все це допомагає осмислити сам зміст поняття «культура». Чи справді це просто «фабрика з виробництва сенсів», чи радше «світогляд, реалізований у способі життя»? Чи дійсно основу культури становить передусім *взаємотворчий процес* – регулярно відтворюваний та базований на картині світу (ментальності)? А її своєрідність визначається інтенсивністю і динамікою *інформаційного взаємобміну* людей між собою і з навколишнім середовищем (ландшафтом), у процесі якого ця картина світу і формується. Пошуки відповідей тривають уже не одне десятиліття, і, видається, ці питання далекі від фінального вирішення.

Це не може не тішити, адже стимулює нас до подальшої діяльності.

Юрій Джулай, Денис Король

Юрій Джулай

Заступник голови редколегії наукового журналу
«Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури»,
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології факультету гуманітарних наук,
Національний університет «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА), Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-4558-9563>
e-mail: yu.dzhulai@ukma.edu.ua

Сфера наукових зацікавлень: історія і методологія соціальної і культурної антропології, філософія гуманітарного знання, «Мертві душі» М. Гоголя, проблеми автентичності культурно-історичної інтерпретації.

Yurij Dzhulay

Deputy Chairman of the Editorial Board of the scientific journal
“NaUKMA Research Papers. History and Theory of Culture”,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies, Faculty of Humanities,
National University of Kyiv-Mohyla Academy (NaUKMA), Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-4558-9563>
e-mail: yu.dzhulai@ukma.edu.ua

Main research fields: history and methodology of social and cultural anthropology, philosophy of humanitarian knowledge, “Dead Souls” by M. Gogol, problems of authenticity in cultural and historical interpretation.

Денис Король

Відповідальний секретар наукового журналу
«Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури»,
кандидат культурології, доцент,
доцент кафедри культурології факультету гуманітарних наук,
Національний університет «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА), Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9709-547X>
e-mail: d.korol@ukma.edu.ua

Сфера наукових зацікавлень: цивілізаційні процеси; ментальні моделі давнини; традиційні уявлення про смерть і потойбіччя; архаїчне мистецтво; скандинавістика.

Denys Korol

Executive Secretary of the scientific journal
“NaUKMA Research Papers. History and Theory of Culture”,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies, Faculty of Humanities,
National University of Kyiv-Mohyla Academy (NaUKMA), Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9709-547X>
e-mail: d.korol@ukma.edu.ua

Main research fields: civilization processes; ancient mental models; traditional death and afterlife beliefs; archaic art; Scandinavian studies.

